O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2026, [15]
ISSN 2181-7324(Print)

FILOLOGIYA
http://journals.nuu.uz
Social sciences
ISSN 3093-8996(Onlayn)

UDK: 821.112.2.09-31+821.512.133.09-31

Yulduz X. AMANOVA,
Katta o‘qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz, O‘zbekiston
E-mail: yulduzamanova10@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0005-4959-094X

PhD N.Suyarova taqrizi asosida

URUSH NASRIDA BADIIY PSIXOLOGIZM: QAHRAMON RUHIYATI, XOTIRA VA EKZISTENSIAL INQIROZ POETIKASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada urush mavzusidagi epik asarlarda badiiy psixologizmning namoyon bo‘lish xususiyatlari o‘rganiladi. Erix Mariya Remark, O‘tkir Hoshimov, Oybek, Nazar Eshonqul va Nabi Jaloliddin ijodiga mansub asarlar asosida qahramon ruhiyatini ochishda ichki monolog, psixologik portret, xotira, tush, ramziy detal va ruhiy kechinmalarning badiiy funksiyasi tahlil qilinadi. Shuningdek, front va frontorti voqeligi, urushdan keyingi ruhiy begonalashuv hamda insonning ma’naviy o‘zligini saqlash muammolari qiyosiy adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan yoritiladi.

Kalit so‘zlar: badiiy psixologizm, urush nasri, ichki monolog, psixologik portret, xotira motivi, ekzistensial inqiroz, ramziy detal, frontorti, epik tafakkur.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПСИХОЛОГИЗМ В ВОЕННОЙ ПРОЗЕ: ПОЭТИКА ПСИХИКИ ГЕРОЯ, ПАМЯТИ И ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОГО КРИЗИСА

Аннотация

В данной статье исследуются особенности проявления художественного психологизма в эпических произведениях о войне. На основе произведений Эриха Марии Ремарка, Уткира Хашимова, Ойбека, Назара Эшонкула и Наби Джалолиддина анализируется художественная функция внутреннего монолога, психологического портрета, памяти, снов, символических деталей и душевных переживаний в раскрытии психики героя. Также с точки зрения сравнительного литературоведения освещаются реалии фронта и тыла, послевоенное психологическое отчуждение и проблемы сохранения духовной самобытности человека.

Ключевые слова: художественный психологизм, военная проза, внутренний монолог, психологический портрет, мотив памяти, экзистенциальный кризис, символическая деталь, тыл, эпическое мышление.

ARTISTIC PSYCHOLOGISM IN WAR PROSE: POETICS OF THE CHARACTER'S PSYCHE, MEMORY, AND EXISTENTIAL CRISIS

Annotation

This article examines the characteristics of artistic psychologism in epic works on the theme of war. Based on the works of Erich Maria Remarque, Utkir Hoshimov, Oybek, Nazar Eshonqul, and Nabi Jaloliddin, the artistic function of internal monologue, psychological portrait, memory, dream, symbolic detail, and emotional experiences in revealing the character's psyche is analyzed. Furthermore, from the perspective of comparative literature, the realities of the front and home front, post-war psychological alienation, and the problems of preserving human spiritual identity are highlighted.

Keywords: artistic psychologism, war prose, internal monologue, psychological portrait, memory motif, existential crisis, symbolic detail, home front, epic thinking.

Kirish. Badiiy adabiyotda inson ruhiyatini tasvirlash yozuvchi mahoratining muhim ko‘rsatkichlaridan biridir. Ayniqsa, urush mavzusidagi asarlarda qahramonning ichki olamini ochish, uning qo‘rquvi, iztirobi, umidi va ma’naviy tanlovini tasvirlash murakkab ijodiy vazifalardan hisoblanadi.

Urush inson hayotining odatiy tartibini buzadi, shaxsning ruhiy muvozanatiga ta’sir ko‘rsatadi hamda insoniy munosabatlarni sinovdan o‘tkazadi. Shu sababli harbiy nasrda tashqi voqealar tasviri bilan bir qatorda ichki kechinmalar, xotiralar, psixologik ziddiyatlar va ekzistensial savollar muhim badiiy vazifa bajaradi.

E.M. Remark va o‘zbek yozuvchilari ijodida badiiy psixologizmning turli ko‘rinishlarini o‘rganish ushbu hodisaning universal va milliy xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi.

Badiiy psixologizmning nazariy-estetik mohiyati. Badiiy psixologizm adabiy qahramonning ichki dunyosi, ruhiy holati, kechinmalari va ongida kechadigan jarayonlarni badiiy vositalar orqali tasvirlash usulidir.

Urush nasrida psixologizmning ahamiyati yanada ortadi. Chunki jang maydonidagi voqealar qahramonning nafaqat jismoniy, balki ruhiy imkoniyatlarini ham sinovdan o‘tkazadi. Badiiy psixologizm quyidagi asosiy vositalar orqali namoyon bo‘ladi:

ichki monolog va ruhiy dialog;
psixologik portret;
xotira va retrospektiv tasvir;
tush va ramziy obrazlar;
peyzaj va psixologik parallelizm;
badiiy detal va sukut poetikasi;
qahramonning xatti-harakatlari va ruhiy reaksiyalari.

Mazkur vositalar qahramonning ichki ziddiyatlarini, ruhiy iztiroblarini va ma’naviy qarashlaridagi o‘zgarishlarni yoritishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Remark asarlarida ichki monolog va ekzistensial kechinmalari E.M. Remark ijodida psixologizmning muhim xususiyatlaridan biri qahramonning ichki kechinmalariga alohida e’tibor qaratilishidir.

“G‘arbiy frontda o‘zgarish yo‘q” romanida Paul Boymer obrazi orqali urush sharoitidagi inson ongining o‘zgarishi tasvirlanadi. Qahramonning fikrlari, xotiralari va ichki mushohadalari urush voqeligini shaxsiy ruhiy tajriba sifatida idrok etishga imkon yaratadi. Remarkning badiiy uslubida lakonizm va aniq detallar muhim o‘rin tutadi. Yozuvchi ayrim hollarda uzun psixologik izohlardan ko‘ra, oddiy predmetlar va qisqa tasvirlar yordamida qahramonning ruhiy holatini ifodalaydi.

Bunday yondashuv urushning shafqatsizligini yanada ta’sirchan ko‘rsatadi. Chunki kichik bir detal ham qahramonning ichki dunyosidagi katta fojiani anglatishi mumkin. Remarkning “Ortga yo‘l” asarida esa urushdan qaytgan insonning tinch hayotga moslashish muammosi muhim o‘rin egallaydi. Frontorti

hayoti tashqi tomondan tinch ko‘rinsa-da, qahramonning ruhiyatida urush davom etadi. Bu holat ekzistensial begonalashuvning badiiy ko‘rinishidir.

Demak, Remark ijodida psixologizm tashqi voqelik va ichki ruhiy olam o‘rtasidagi ziddiyatni ochib berish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘zbek urush nasrida psixologik portret va ichki kechinmalar. O‘zbek adabiyotida urush qahramonining ruhiy holatini tasvirlash milliy xarakter, oilaviy munosabatlar va ma’naviy qadriyatlar bilan uzviy bog‘liqdir. O‘tkir Hoshimovning “Ikki eshik orasi” romanida urushning insonlar hayotiga ta’siri turli qahramonlarning taqdiri orqali ochib beriladi. Asarda ayriliq, kutish, yo‘qotish, iztirob va umid kabi ruhiy holatlar insoniy munosabatlar bilan uyg‘unlashadi.

Yozuvchi urush fojiasini faqat frontdagi janglar orqali emas, balki frontorti hayotidagi ruhiy iztiroblar orqali ham ifodalaydi. Shu tariqa urushning psixologik ko‘lami kengayib, u butun jamiyat hayotini qamrab oluvchi fojiaviy hodisaga aylanadi. Oybekning “Quyosh qoraymas” romanida esa Bektemir obrazi orqali insonning murakkab vaziyatlarda ma’naviy qiyofasini saqlab qolishi, matonat va jasorat kabi fazilatlar yoritiladi. Nazar Eshonqul va Nabi Jaloliddin ijodida urush hamda uning oqibatlari insonning ichki olami, xotirasi va ruhiy iztiroblari bilan bog‘liq holda talqin qilinadi. Bunday asarlarda urushning tugashi inson ruhiyatidagi jarohatlarning ham tugashini anglatmasligi badiiy jihatdan asoslanadi.

Xotira, tush va ramziy detallar poetikasi. Urush nasrida xotira motivi qahramon ruhiyatini ochishda muhim badiiy vazifa bajaradi. Xotira orqali qahramonning urushgacha bo‘lgan hayoti, yo‘qotilgan yaqinlari, oilasi va avvalgi orzu-umidlari qayta tiklanadi. Remark asarlarida xotira ko‘pincha qahramonning tinch hayot bilan uzilgan aloqalarini ifodalovchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Xotiralar qahramonning hozirgi ruhiy holati bilan o‘tmish o‘rtasida ziddiyat yuzaga keltiradi.

Tahlil va natijalar. O‘zbek urush nasrida esa xotira oilaviy va milliy qadriyatlar bilan ham bog‘lanadi. Ona, farzand, uy, vatan va yaqin insonlar haqidagi xotiralar qahramonning ruhiy tayanchini tashkil etadi. Tush motivi ham badiiy psixologizmning muhim vositalaridan biridir. U qahramon ongida yashirin qolgan qo‘rquv, xavotir, aybdorlik va sog‘inch kabi kechinmalarni ramziy shaklda ifodalashi mumkin. Ramziy detallar esa matnning emotsional ta’sirchanligini oshiradi. Remark ijodida inson hayotini, muhabbat va do‘stlikni ifodalovchi ramzlar urushning vayronkor manzaralariga qarshi qo‘yiladi. O‘zbek adabiyotida ham tabiat manzaralari, uy-joy, oilaviy buyumlar va kundalik hayot predmetlari qahramonning ruhiy holatini ochishga xizmat qiladi.

Shu jihatdan xotira, tush va ramziy detal urush nasrida psixologik tasvirning o‘zaro bog‘liq poetik vositalari hisoblanadi.

Front va frontorti psixologiyasining badiiy talqini. Urush mavzusidagi asarlarda front va frontorti voqeligi inson ruhiyatining ikki o‘zaro bog‘liq, ammo farqli holatini aks ettiradi. Frontdagi inson uchun asosiy ruhiy muammolar qo‘rquv, o‘lim xavfi, jismoniy azob, safdoshlik va omon qolish istagi bilan bog‘liq. Frontorti hayotida esa ayriliq, kutish, yo‘qotish, ochlik va oilaviy mas’uliyat kabi muammolar ustuvorlik qiladi. O‘tkir Hoshimovning “Ikki eshik orasi” asarida frontorti hayotining ruhiy manzaralari inson taqdiri va oilaviy munosabatlar orqali yoritiladi.

Remarkning “Ortga yo‘l” romanida esa urushdan qaytgan insonning jamiyatga qayta moslashishi bilan bog‘liq ruhiy ziddiyatlar tasvirlanadi. Bu ikki adabiy yondashuv urushning inson ruhiyatiga ta’siri faqat jang maydoni bilan cheklanmasligini ko‘rsatadi. O‘zbek nasrida frontorti qahramonlari, xususan, ayollar, bolalar va keksalar obrazlari orqali urushning ijtimoiy-psixologik oqibatlari kengroq yoritiladi. Bunda mehr-oqibat, sabr-toqat, bag‘rikenglik va ma’naviy matonat insonning eng muhim ruhiy tayanchi sifatida namoyon bo‘ladi.

Badiiy psixologizmning qiyosiy-tipologik xususiyatlari. Remark va o‘zbek yozuvchilari ijodini qiyosiy o‘rganish badiiy psixologizmning umumiy va milliy jihatlarini aniqlash imkonini beradi. Birinchidan, har ikki adabiy muhitda insonning urush sharoitidagi ruhiy o‘zgarishlari asosiy badiiy muammolardan biri hisoblanadi. Ikkinchidan, Remark asarlarida ekzistensial yolg‘izlik va begonalashuv kuchli ifodalansa, o‘zbek adabiyotida oilaviy rishtalar va milliy qadriyatlar qahramonning ruhiy dunyosini shakllantiruvchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Uchinchidan, har ikki adabiy muhitda ichki monolog, xotira, psixologik portret va ramziy detallar qahramon xarakterini ochishning samarali vositalari sifatida qo‘llanadi. To‘rtinchidan, front va frontorti voqeligining birgalikdagi tasviri urushning individual hamda ijtimoiy oqibatlarini yaxlit badiiy manzarada aks ettirishga imkon beradi.

Xulosa. Shunday qilib, badiiy psixologizm nemis va o‘zbek urush nasrini birlashtiruvchi muhim poetik hodisa bo‘lish bilan birga, har bir milliy adabiyotda o‘ziga xos estetik shakllarda namoyon bo‘ladi.

O‘tkazilgan tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Urush nasrida badiiy psixologizm qahramonning ichki olami va tashqi voqelik o‘rtasidagi ziddiyatni ochib beruvchi yetakchi poetik vositadir.

Remark ijodida ichki monolog, lakonizm, psixologik detal va xotira motivlari urushning inson ruhiyatiga ta’sirini ifodalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbek urush nasrida psixologik tasvir milliy xarakter, oilaviy qadriyatlar, ma’naviy matonat va insoniy munosabatlar bilan uyg‘unlashadi.

Xotira, tush va ramziy detallar qahramonning yashirin ruhiy kechinmalarini badiiy ifodalash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Front va frontorti voqeligini birgalikda tasvirlash urush fojiasining individual va kollektiv psixologik oqibatlarini yoritishga xizmat qiladi.

Remark va o‘zbek adiblari ijodidagi psixologizmning qiyosiy tahlili milliy va umuminsoniy badiiy tafakkur o‘rtasidagi mushtaraklikni namoyon etadi.

Xulosa qilib aytganda, urush nasrida badiiy psixologizm insonning murakkab ruhiy holatini, ma’naviy tanlovini va hayotga bo‘lgan munosabatini ochib beruvchi muhim estetik hodisa hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Remark E.M. G‘arbiy frontda o‘zgarish yo‘q.-Toshkent.
2. Remark E.M. Uch og‘ayni.-Toshkent.
3. Remark E.M. Ortga yo‘l.-Toshkent.
4. Hoshimov O‘. Ikki eshik orasi.-Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016.
5. Oybek. Quyosh qoraymas.-Toshkent.
6. Eshonqul N. Urush odamlari.-Toshkent.
7. Qo‘shjonov M. Hayot va nafosat.-Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1970.
8. Yung K.G. Collected Works. Vol. 10.-Princeton: Princeton University Press, 1970.
9. Baxtin M.M. Вопросы литературы и эстетики.-Москва: Художественная литература, 1975.
10. Xrapchenko M.B. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы.-Москва: Советский писатель, 1977.
11. Fussell P. The Great War and Modern Memory.- Oxford: Oxford University Press, 2000.
12. Murdoch B. The Novels of Erich Maria Remarque: Sparks of Life.-New York: Camden House, 2006.
13. 13.Suyarova N. Ingliz va O‘zbek tillarida metaforik terminlarning badiiy asarlarda qo‘llanishi: “Ilm sarchashmalari” ilmiy-nazariy, metodik jurnal, 2025.11. -B. 216-218.
14. Suyarova N. Ingliz va o‘zbek adiblarining ijodidagi metaforik obrazlar talqini.“Guliston davlat universiteti axborotnomasi. Gumanitar-ijtimoiy fanlar seriyasi”, 2025. № 1. – B. 242-244.